

HAZAR ÖTESİ TÜRKMENLERİNDE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Yrd. Doç. Dr. Seda Yılmaz VURGUN*

Öz

Hazar ötesi Türkmenleri göçebe yaşam tarzından dolayı yüzyıllar boyu gelenek ve göreneklerini korumuşlardır. Türkmen toplumunun temeli sayılan aile ile ilgili her şey kutsal sayılmaktadır. Türkmenler bebeklere atalarının isimlerini vererek onları onurlandırırldı. Evlilik süreci karar verme, nişan ve düğün gibi aşamalardan oluşurdu. Gösterişli düğünlerin ardından damat ve gelin bir süre ayrı kalırdı. Doğum ve düğün törenleri bir bayram havasında geçer ve önem arz ederdi. Ölüm zamanında ise ağıtlar yakılır ve ölünün evine başsağlığı için çok sayıda taziye ziyaretçisi giderdi. Rus işgalinin ardından Türkmen toplumunun evlilik ve aile yapısı değişmeye başlamıştır.

Anahtar kelimeler: Türkmen, Evlenme, Doğum, Ölüm.

Abstract

Socio-Cultural Life Of Trans-Caspian Turkmens

Trans-Caspian Turkmens have been able to protect their customs and traditions for centuries mainly because of their nomadic way of life. Every thing related with the founding family, who was believed to be the root of Turkmens, was considered as divine and sacred. Turkmens were giving the names of their ancestors to their children in order to honor them. Marriage process was composed by such stages as decision, engagement and the wedding. Following the garish weddings, groom and bride were staying separately for a while. Childbirth and wedding rituals were not only just ceremonial and festive but also quite important. In the cases death, many visitors were going to funeral home and wailing for the dead. Subsequent to Russian occupation, in Trans-Caspian Turkmens society, structures of family and marriage have started to change.

Keywords: Turkmens, Marriage, Birth, Death.

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü.

Giriş

Türkmen adının nereden geldiği ile ilgili farklı iddialar ortaya atılmaktadır. M.S. X. yüzyıla ait eserlerde Türkmen adı göze çarpmıştır.¹ Türkmen adı ilk olarak Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't-Türk adlı eserinde açıklanmıştır.² Türkmen adının anlamı "*Müslümanlığı kabul etmiş Oğuzlar*" ve "*Konar göçer Türk*" olabileceği yönündedir.³ XI. yüzyıldan itibaren geniş kitleler halinde İslamiyet'i kabul eden Oğuzlara "*Türkmen*" denildiği ileri sürülmektedir.⁴ Ancak Türkmen adının daha önceki kaynaklarda geçmesi Türkmenleri Oğuzlara bağlama konusunda kafi gelmemektedir. Bazı eski kaynaklar da Türkmenler ile Oğuzların ayrı ayrı yerlerde oturduğuna dair bilgiler mevcuttur.⁵ Son araştırmalar Karlukluların kendine Türkmen dediği yönünde kuvvetlenmiştir.⁶

X. ve XI. yüzyılda Orta Asya'da ortaya çıkan Türkmenler XVII. yüzyıla kadar Hazar sahilleri kıyısında yaşamışlar, ardından mera kıtlığı yüzünden Harezmi'ye göç etmişlerdi. Hive Hanlığı'nda Özbeklerden sonra en önemli askeri kanadı oluşturan Türkmenlerdi.⁷ Türkmenler ile Özbekler arasında çok kanlı savaşlar yapılmıştı. Harezmi hanları Özbek aristokrasisi ile mücadeleye girdikleri zamanlarda Türkmenleri yanlarına davet edip kanlı çarpışmalar gerçekleştirmişlerdi.⁸ Türkmenler su ve otlak yeri sıkıntısı çekmemek için Hive hanlarının hizmetine girmiş ve bu durumdan yararlanıp tahta kendilerine yakın şehzadeleri geçirmeye çalışmışlardı.⁹

Türkmenler XVIII. yüzyılda Hive Hanlığı'nda çok yüksek bir konuma ulaşmışlar, ardından devlet idaresinde başarılı olamamış yönetimi Özbeklere bırakmak zorunda kalmışlardı. Türkmenler ve Özbekler arasındaki çatışmalar bir müddet devam etmişti. Hive hanları Türkmenlerin yaşadığı bölgelere işan, molla yollamış ve onları dini alanda kontrol altına almaya çalışarak merkezi otoriteye karşı güçlerini kırmak istemişlerdi.¹⁰ Türkmenler Hive

¹ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 61.

² "Türkmenler Maddesi", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: XXXII, Ankara, 1983, s. 433.

³ Fuat Uçar, *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 217; Durmuş Tatlıhoğlu, "Türkmenistan'da Sosyal Yapı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 19, Ankara, 2002, s. 808-809.

⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 2; İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti", *Türkler*, Türkiye Yayınları, Cilt: 4, Ankara, 2002, s. 582; Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 582-583.

⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 583.

⁷ Muhammed Bilal Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s. 100.

⁸ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 204.

⁹ Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Milli Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, Ankara, 2007, s. 16; Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 18, İstanbul, 1998, s. 167.

¹⁰ Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s. 100-101.

Hanlığı'nın hakimiyetine girse de Hive hanları askeri yönden kendilerine ihtiyaç duyduklarından dolayı, onlar üzerinde tam hakimiyet kuramamışlardı.¹¹

Türkmenler XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar Harezm Özbeklerinin yanında Buharalılara bazen de İranlılara tabi olmuşlardı. Bu devletler arasında meydana gelen savaşlarda sürekli tabiiyetleri değişmişti.¹² Türkmenlerin başka devletlerin ordularına katıldıkları dönemler de olmuştu.¹³

Harezm'de Özbeklerden sonra en yoğun nüfusa sahip boylar Türkmenlerdi.¹⁴ Hive Hanlığı'nda köyler ve şehirlerde yaşayan Türkmenlerin sayısı 150.000 kadardı.¹⁵ Türkmenler Yomut, Teke, Göklen Salur, Ersarı, Göklen, Çavdur gibi çeşitli boylardan oluşuyordu.¹⁶ Bu boylar kendilerine ait topraklarda sürekli birbirleriyle mücadele halinde yaşarlardı.¹⁷ Bütün bu mücadelelere rağmen kalabalık olmayan Türkmen boyları Yakın ve Orta Doğu, Anadolu, Avrupa ve Hindistan'ın çok geniş topraklarına tesir etmişlerdi. Türkmenler kendi anavatanlarının dışındaki gelişmelerde büyük rol oynamışlardı.¹⁸

Türkmenler üyesi oldukları boylara sıkı sıkıya bağlıydılar.¹⁹ Türkmenlerin sosyo-politik yapıları "herkese eşitlik ve hürriyet tanıyan töre"ye dayanıyordu.²⁰ Türkmenler İslam dinine mensuptular, ancak sürekli göçebe bir hayat sürdürdüklerinden İslam dinine tam olarak vakıf değillerdi. Okuma-yazma oranları düşük olduğundan gelenek ve görenekler onların etrafında toplandıkları temel unsurdu.²¹

¹¹ I. Mac Gahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi*, Çev. Kolağası Ahmed, İzmir, 1995, s. 208-209; Muhammed Bilal Çelik, "Cengizli Hakimiyeti Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, Sakarya, 2007, s. 153-185.

¹² V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 205; *Orta Asya'dan Esintiler*, Hazırlayan: Tayfun Atmaca, Tika Yayınları, Ankara, 2003, s. 132; Murat Annanefesov, "Şahıs Aile Mülk: Ondokuzuncu Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkmenistan'da Toplum ve Kültür*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 21.

¹³ George N. Curzon, *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, Frank Cass & Co. Ltd, London, 1967, s. 128; O. Olufsen, *The Emir of Bokhara and His Country*, William Heinemann, London, 1911, s. 285.

¹⁴ Gülay Karadağ, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006, s. 20.

¹⁵ Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Türk Yayılması*, Haz. Abdulhaluk Çay, Orhun Yayınları, İstanbul, 1977, s. 48; "Türkmenler", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınları, Cilt: XXXII, Ankara, 1983, s. 434.

¹⁶ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi*, Cilt: 1, İstanbul, 1981, s. 72-73; "Türkmenler", *Türk Ansiklopedisi*, s. 434; Faruk Sümer, "Türkmenler", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 41, Ankara, 2012, s. 609; Valentine Baker, *Clouds in the East: Travels and Adventure on the Perso-Turkoman Frontier*, Chatto and Windus, Piccadilly, London, 1876, s. 211; Arminius Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Haz. Ahmet Özalp, Ses Yayınları, İstanbul, 1993, s. 48-49.

¹⁷ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004, s. 93; Saray, *Hive Hanlığı*, s. 168; V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 2013, s. 84; Cemal Kutay, *Sahte Derviş*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 26.

¹⁸ Muhammed Aydoğduyev, "Türkmenistan", *Türkler*, Cilt: 19, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 723.

¹⁹ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya'da Ulusların İmal Edilişi*, Çev. Mehmet Morali, Melis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 197.

²⁰ Mehmet Saray, "XIX. Asırda Türkmenlerde Demokrasi Anlayışı ve Parlamento", *Türk Kültürü*, Cilt: 17, Sayı: 197, Ankara, 1979, s. 257-258.

²¹ Ekber Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 280; Vambery, *a.g.e.*, s. 50-51.

Şehir hayatını sevmeyen Türkmenler genelde bozkırlarda yaşarlardı. Rus işgalinin ardından bozkırdaki yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış ve daha çok ticarete yoğunlaşmışlardı.²² Türkmenler yerleşik hayata geçtikleri dönemlerde duvarlar arasında yaşamaya isteksiz olmalarına rağmen²³ tarımla uğraşmayı da ihmal etmemişlerdi.²⁴ Temel özellikleri savaşçı bir boy olmalarıydı.²⁵

Türkmenlerin yetiştirdikleri atların dayanıklı ve güçlü yapıları çok meşhurdu. Türkmenler için at çok önemliydi. Hatta güçlü ata sahip olan kişi halkına danışmadan onu satamazdı.²⁶ Savaş zamanlarında atlar çalınmamaları ve kaçmamaları için sürekli gözetlenirlerdi. Savaşın akıbeti atlara bağlıydı. Rus işgalinin ardından Türkmenler arasındaki açılığa gerileme görülmüştü.²⁷

Özgürlüklerine düşkün olan Türkmenler, her ne kadar boylarına bağlı kalsalar da başlarında bir reis bulundurmak istemezlerdi. Yönetimde söz sahibi olan aksakallara bile mütevazı oldukları zaman saygı gösterirlerdi.²⁸

1873'te Türkmenlerin bağlı olduğu Hive Hanlığı iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Çarlığa bağlı bir devlet haline gelmişti.²⁹ Ruslar çeşitli entrikalar ve uyguladıkları baskılar ile Türkmenleri zorla idareleri altına sokmaya çalışmışlardı.³⁰ Türkmenler Göktepe'de Ruslar tarafından mağlup edilmişlerdi.³¹ Bu mağlubiyet ve sonrasında yaşanan acılar Türkmenlerin belleğinden hiç silinmemiş şiirlerine ve destanlarına yansımıştı.³²

²² Curzon, *a.g.e.*, s. 97, 109; Enders Wimbush, *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, Forum Yayınları, Ankara, 1988, s. 172.

²³ Edmond O'Donovan, *The Merv Oasis*, Cilt: II, Smith, Elder & Co., Waterloo Place, London, 1882, s. 37.

²⁴ Gabriel Bonvalot, *Eski Yurt: Orta Asya'dan*, Çev. M. Reşat Özmen, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1894, s. 140; I. Mac Gahan, *a.g.e.*, s. 188, 207; *Türk Ansiklopedisi*, s. 434.

²⁵ Togan, *a.g.e.*, s. 75.

²⁶ Ali Abbas Çınar, "Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü", *Bilig*, Sayı: 7, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı Yayınları, Ankara, Güz, 1998, s. 125; Övez Gündoğduyev, "Türkmen Atları", *Türkmenistan'da Toplum ve Kültür*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 53-66.

²⁷ Ali Abbas Çınar, *Türkmen Atı ve Açılışı*, İstanbul, 2001, s. 11, 18.

²⁸ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1981, s. 207.

²⁹ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s. 46; Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, Ankara, 1975, s. 103-105; Sebahattin Şimşir, *Dünden Yarına Türkistan'da Türkler*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 215-216.

³⁰ Mehmet Saray, "Türkmenlerin 1879 Göktepe Zaferi ve Düşündürdükleri", *Türk Kültürü*, Cilt: 17, Sayı: 203-204, Ankara, 1979, s. 253-254.

³¹ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 255-259; İsmail Kayabalı-Cemender Arsalanoğlu, *Orta Asya Türkliğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1978, s. 42; Hayit, *a.g.e.*, s. 108-109; Orhan Tan, *Merv*, Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 148-150; Faruk Sümer, *Türkmenler*, s. 609; O'Donovan, *a.g.e.*, s. 67-69.

³² Fikret Türkmen, "Göktepe Savaşları ve Bunların Türkmenistan Halk Şiirindeki Akisleri", *Türkmen Kültürü Araştırmaları Makaleler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 91; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler: 1775-1875*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 101-102; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 106-115.

Türkmenlerde Sosyo-Kültürel Hayat

Türkmenler tarihleri boyunca siyasi bir boşluk içinde yaşadıklarından dolayı askeri yaşam tarzlarını ve gelenek-göreneklerini uzun süre korumuşlardır.³³ Bu nedenle Türkmenlerin düğün, doğum ve ölüm törenlerinin kökleri binlerce yıl önceye dayanmıştır.³⁴ Türkmenlerde sosyo-kültürel hayatın en önemli dinamiklerinden olan aile, doğum, düğün ve ölümdür.

Aile

Türkmen toplumunda aile önemli olup, ailenin birçok çeşidi bulunurdu. Ancak başta dedenin olduğu ataerkil aileler uzun süre varlıklarını korumuştur. Böyle bir ailede dört-beş evli oğul, bekar kızlar birlikte yaşarlardı. Hepsinin gelir-gider kazancı ortaktı. Bu insanlar ataların dediğini yapardı. Bir erkek birden çok kadın ile evliyse en büyük kadının sözü geçerli olurdu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkmen ailesinde değişiklikler baş göstermiş, ataerkil aile yapısı yerini çekirdek aileye bırakmıştı. Rus işgalinden sonra savaş, soygun, esir alınarak başka yere sürülme gibi durumlar ortadan kalkmıştı. Ortak mülkiyet hakkı gelişmiş, ticaret takas usulünden çıkarak para ile edinilen mal haline dönmüştü. Bu gelişmeler ışığında aile yapısı da değişiklik göstermişti.³⁵

Toplumun huzur ve istikrarı ailenin huzur ve istikrarına bağlıydı. Türkmen toplumunda kadın ve anne mukaddes olarak nitelendirilirdi. Kadın sadece anne değil, aynı zamanda evin direği, babanın yardımcısı, çocukların ilk eğitmeni, yaşlıların bakıcısı ve aile ekonomisinin destekçisiydi.³⁶ Türkmen ailesi çekirdek aile yapısına rağmen, Kazak ve Kırgızlarda olduğu gibi büyük ve çok nüfuslu aile geleneği içinde yaşamayı sürdürmüştü.³⁷

Erkeklerin kadına karşı bazı sorumlulukları bulunmaktaydı. Aile içi bazı meselelerde erkek kadına bakmak zorunda idi. Eğer kadına kocası iyi bakmıyorsa, kadın kayınvalide veya kayınbabasına şikayette bulunabilirdi. Erkek eğer anne ve babasının sözünü dinlemese, yaşlılar heyeti tarafından uyarılır ve kabileden kovulabilirdi. Eğer bir eş savaşta veya bir olay sonucu ölürse, kadın aile içinde biriyle evlendirilebilirdi.

Türkmenlerde aile sosyal yapılanmanın meydana getirdiği en önemli birimdir. Türkmenlerin eğitimi ve hayat tecrübesi aile içinde başlar ve devam ederdi. Ailedeki ahlak değerlerini ise töre ve gelenek-görenekler oluştururdu. Ailede baba ve anne her koşulda baba tarafı büyüklerinin baskılarını üzerlerinde hissederdi.³⁸

³³ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 104; *Orta Asya'dan Esintiler*, s. 132.

³⁴ Kutay, *a.g.e.*, s. 28.

³⁵ Annanefesov, "a.g.m.", s. 22-23.

³⁶ Ahmet Dinç - Ramazan Çakır, *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*, Ayırkotu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 39-41.

³⁷ A. Bennigsen - Clermercier Quelquejay, *Stepde Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altında İslam'ın 400. Yılı*, Çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul, 1981, s. 21.

³⁸ Necef, *a.g.e.*, s. 303.

Türkmen ailesi içinde buldukları topluma karşı sorumluydu. Savaş zamanlarında her aileden bir kişi vatani korumak için atı ve silahıyla ortaya çıkarak kendini göstermek zorundaydı. Bu genel kurala uymayan kişiler lanetlenirdi.³⁹

Doğum

Türkmenlerde ölüm, doğum, evlenme gibi törenlerin hepsi, gelenekler eşliğinde yapılırdı. Türkmenlerde bebeğin doğumu kutsal bir durum olarak görülürdü. Kadının doğumu yaklaştıkça diğer kadınlar çadırda bir yatak hazırlarlardı. Çadırın içinden kendisine işaret verilince çadırın önündeki nöbetçi silahı ateşlerdi. Böylece doğumun daha kolay olacağına inanılırdı.

Doğan çocuk kız ise ana-baba tebrik edilir ve ziyaretçilere tatlı, pasta, simit, çörek gibi yiyecekler dağıtılırdı. Doğan çocuk erkek ise çadırın girişine beyaz bir kumaş parçası asılır ve çocuk altına kil serilmiş bir salıncığın içine konurdu.⁴⁰ Erkek evlat doğduğunda bahşılar gelir, çocuk için şiirler okurlardı. Ayrıca çocuğun bahtiyar olması için dua edilirdi.⁴¹ Çocuğa “yaşı uzun olsun”, “Müslüman’ı bol olsun” gibi dilekler de bulunulurdu.⁴²

Türkmenlerde çocuğa atalarından birinin ismi verilirdi. Çocuğa duyulan saygının en büyük ifadesi, ona baba dedelerinden birinin isminin verilmesiydi. Türkmenler çocuğu adı verilen atanın yerine koyarak onun canı farz edip, sanki onu çağırırmişçasına bir tutum içine girerlerdi. Mesela bir Türkmen oğluna babasının ismini verirse ona “Dede Can” diye hitap edilirdi. Bu durum yaşlılar içinde bir teselli kaynağı idi. Yaşlı gençleşmek istese de bu arzusunun kavuşamayacağı için ismi verilen genç nesil ile en azından bir teselli bulurdu. Dedenin ismini çocuğa vermek; çocuk için uzun bir ömür, yaşlı insan için ise ismini hep canlı tutma anlamı taşıyordu.⁴³

Türkmenlerde çocuğu beşikte yatırma adeti yoktu. Genelde çocuğu yataкта veya salıncakta yatırıyorlardı. Çocuk altı-yedi yaşına gelince ona ata binmeyi, silah kullanmayı ve çöllerde yaşamayı öğretirlerdi. On bir yaşında çocuklar delikanlı sayılır, on dört yaşlarına geldiğinde ise kemale ermiş olarak görülürlerdi.⁴⁴

Düğün

Düğünler tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi Türkmenlerde de insanların mutluluklarını ifade eden törenler arasındaydı. Hangi tür yerleşim biriminde olursa olsun standart kalıplar içinde gerçekleşmekteydi. Düğün yapmaktaki amaç evlenen çifti çevreye ilan etmektir.

³⁹ Annanefesov, “a.g.m.”, s. 21.

⁴⁰ Blocqueville Henri de Coulboeuf de, *Türkmenler Arasında*, Haz. Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 69.

⁴¹ Mehmet Emin Efendi, *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat*, Haz. Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 60.

⁴² Dinç, a.g.e., s. 52.

⁴³ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s. 62.

⁴⁴ Blocqueville, a.g.e., s. 62-63.

Türkmen düğünlerinde müzik, oyun, eğlence ve yeme-içme gibi faaliyetler gerçekleştirilirdi. Düğünler, toplumdaki dayanışmanın pekiştirildiği, at yarışları gibi etkinliklerle yeteneklerin sergilendiği ve insanların hoşça vakit geçirdiği bir sosyal alandı. Düğünlerdeki bu çok yönlü yapı bazı meslek dallarının ortaya çıkmasını sağlamıştı.

Türkmen kızları en geç 16-17 yaşlarında evlenirdi. Anne ve babaları güzelliklerinin bozulmaması için onları kaba işlerde çalıştırmazlardı. Bir Türkmen kızının önem verdiği ilk şey çeyizinin hazırlanmasıydı. Çeyizleri için nakışlı giyecekler hazırlar ve halılar dokurlardı.⁴⁵

Türkmen kadınları yüzlerini örtmeye önem vermediklerinden dolayı evlenmek için içlerinden birilerini seçmek oldukça kolay olurdu. Delikanlı genç kızlardan birini beğendiği zaman ailesinden veya akrabalarından birini evlenme şartlarını ve kalın miktarını görüşmesi için gönderirdi. Çok güzel bir kızın başlık parası 100-160 Teke tümeni kadar iken, normal bir kız için talip 60-80 tümen öderdi. Kızın eğer fiziksel bir engeli var ise ödenecek para 15-20 tümeni geçmezdi. Ancak kulağı duymayan ve gözü görmeyen kadın çok güzel olsa da ikinci eşler ile eşit muamele görürdü.⁴⁶

Türkmenler, Kazak ve Kırgızlara göre daha geç evlenirdi.⁴⁷ Türkmenler arasından başlık paraları çok yüksekti. Vahalarda toprak ve su elde etmek çok zor olduğundan fakirler evlenmek için çok beklerlerdi.⁴⁸

Kız ve erkek tarafı şartları belirledikten sonra bir molla çağrılıp söz verilir. Ardından erkek tarafı nişan için kızın yurduna hediyeler gönderirdi.⁴⁹ Türkmenler kadına Orta Asya'daki diğer milletlerden daha çok değer verip, saygı gösterirlerdi.⁵⁰ Türkmen genç kızları halıları dokuyarak aileye destek olurdu.⁵¹ Önemli bir ekonomik gelir sağlayan bu durum kız çocuklarının öneminin daha da artmasına neden olurdu.

Türkmenlerde evlenme, söz alma, nişan ve düğün olmak üzere üç aşamadan oluşurdu. Türkmen erkekleri genç yaşta nişanlanırlardı. Aynı kabilede kız ile nişanlanma zorunluluğu yoktu. Farklı kabilelerden hatta Hive şehrinde bile kız nişanlanmaya gidilebilirdi. Ancak Teke ve Yomut Türkmenleri arasında düşmanlıktan dolayı kız alıp verme durumu yaşanmazdı.⁵²

Genelde Türkmenler kendi kabileleri içinden evlenmeyi benimsemişlerdi.⁵³ Türkmenlerde başka bir kabilede kız alıp verme, boyu temsil eden serdarlar ve hanlar tarafından gerçekleştirilirdi. Ancak bu durum

⁴⁵ Elizabeth Bacon, *Esir Orta Asya*, İstanbul, s. 63.

⁴⁶ Blocqueville, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁷ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Komen Yayınları, Konya, 1996, s. 128.

⁴⁸ Bacon, *a.g.e.*, s. 63.

⁴⁹ Blocqueville, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁰ Kutay, *a.g.e.*, s. 27.

⁵¹ Eugene Schuyler, *Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007, s. 182; Curzon, *a.g.e.*, s. 114.

⁵² Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 52.

⁵³ Bacon, *a.g.e.*, s. 66.

ekonomik açıdan sıkıntıya neden olduğundan kız kaçırma olayı daha karlı gözükürdü.⁵⁴ Türkmenler kabile içi evlenme geleneğine aşırı bağlılık gösterirlerdi.⁵⁵ “*Aytışma (sözlenme)*” denen nişan töreninin ardından takriben iki-üç yıl sonra (erkek ve kız buluş çağına gelince) düğün yapılırdı.⁵⁶

Düğün günü tam bir şenlik havasında geçer, erkek tarafı çadırı süslerdi. Damadın annesi ve kız kardeşleri güzel kıyafetler giyerlerdi.⁵⁷ Düğüne davetli olan kadınlar da bol, topuklara kadar uzanan gömleklerin üzerine şal bağlayıp sarkıtırlardı.⁵⁸ Türkmenlerde giyim demek inanç demek olduğundan her duruma göre takılar başlıklar kostümler değişirdi.⁵⁹

Türkmen kadınları yürürken takılarının sesi duyulurdu. Onların aşırı süslü yapılarının aksine düğünlerde, Türkmen erkekleri, hanlar ve beylerin taktığı mühür yüzük dışında her şeyi küçümserler ve süslenmekten hoşlanmazlardı.⁶⁰

Erkek tarafının bir kısmı silahlı ve atlı, diğer bir kısmı ise kadınların arkasında gelin evine doğru yola çıkarlardı. Gelini almak için çadıra girdiklerinde gelin nazlanır ve gitmek istemezdi. Bir halının üstüne oturtularak erkekler tarafından kaldırılır ve deveye doğru kaçırılırdı. Peşinden gelinin akrabaları koşardı. Gelin deveye bindirilir ve yeni evine doğru yola çıkardı. Yurduna geldiğinde kadınlar çadırı ziyaret edip mutluluk dilerlerdi.⁶¹

Türkmen gelini 14 gün damadın çadırında kaldıktan sonra tekrar baba evine geri dönerdi. Orada bir yıl ile 18 ay arasında kalırdı. Nakış işler, ev işleri ile meşgul olurdu. Damat eşini görmeye gelebilirdi. Takriben bir yıllık süre fakir olan Türkmenlerin başlık paralarını ödemeleri içinde bir imkan yaratırdı. Eğer damat adayı başlık parasını ödeyemezse gelin bir başkası ile evlendirilebilirdi.⁶² Türkmenlerdeki diğer farklı adet ise, dul kadınlara verilen başlık parasının genç kızlara verilenin iki katı olmasıydı.⁶³

Türkmen düğünlerinde oyunlar oynanır, yemek yenir ve takılar takılırdı. Düğün ev sahibi tarafından başlatılırdı. Düğünde yemek pişirmek ve gelen misafirleri doyurmak önemliydi. Davetlilere müzik dinletilirdi.⁶⁴

Damadın babası oğlu için bir çadır kurmak zorunda idi. Bu çadırın kurulmasına damadın bütün akrabaları katılır ve çok eğlenceli bir şekilde gerçekleştirilirdi. Türkmen gelinin çeyizinde mutlaka çuvallar bulunur ve bu çuvallar çadır içinde kullanılırdı.⁶⁵ Damadın babasının bir başka gö-

⁵⁴ Necef, *a.g.e.*, s. 302.

⁵⁵ Bennigsen, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁶ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁷ Blocqueville, *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁸ Vambéry, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁹ Sabiha Tansuğ, *Türkmen Giyim: Türkmen Costumes*, Ak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 5.

⁶⁰ O'Donovan, *a.g.e.*, s. 32.

⁶¹ Blocqueville, *a.g.e.*, s. 67.

⁶² Blocqueville, *a.g.e.*, s. 68; Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 52; Vambéry, *a.g.e.*, s. 56.

⁶³ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁴ Dinç, *a.g.e.*, s. 48, 50.

⁶⁵ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 54-55.

revi de at yarışları düzenlemektir. Bu yarışlara en hünerli atlar katılır ve kazanan ilk üçe hediyeler verilir.⁶⁶ *Gökböri* denen oyunda gelin boydan boya çarşafa sarılır, atın üzerinde damatla yarışır. Bu oyunda gelinin elinde ayakları bağlı keçi veya kuzu bulunabilirdi. Gelinin arkasından damat ve arkadaşları koşarak elindeki kuzuyu almaya çalışırdı.⁶⁷

Çarlık yönetimi altında Türkmenlerde evlilikte başka bir anlam kazanmaya başlamıştı. Eskiden her silahlı erkeğin topraktan ve sudan pay almaya hakkı varken bu kural değişmişti. Her bir evlenmiş insana yer-su alma hakkı tanınmıştı. Böylece geleneğe *nikah-suyu* kuralı sokulduktan sonra zengin aileler fazla toprak ve su elde etmek için küçük oğullarını küçük kızlarla evlendirmeye başlamışlardı. Türkmenlerde buna *adaklamak* denilirdi. Fakat bu durum sosyal eşitsizliği artırmış, bazı aileler suya toprağa erken ulaşırken bazı aileler sudan yoksun kalmıştı.⁶⁸

Ölüm

Bir Türkmen öldükten sonra ölü evine kadınlar gelir, ağlayıp inleyerek ağıtlar yakarlardı. Bu tören sırasında ölünün tüm yakınları orada bulunurdu. Ölen kişinin dostları ölüm haberini geç öğrenseler de taziyede bulunmaya giderlerdi.⁶⁹

Türkmenlerin ömürleri diğer kavimlerle aynıydı. Ancak 40 yaşlarına gelen bir insan diğer akranlarına göre oldukça dinç olurdu. Türkmenlerde ölü İslami kurallara göre yıkandıktan sonra çadırın içinde bir halının üstüne uzatılırdı. Ailenin kadınları ölünün etrafını çevirip ağıtlar yakardı. Çadıra ziyaretçiler geldikçe feryatlar artardı. Ağıtlar devam ederken yanı başındaki bir diğer çadırda misafirlere çay ve çorba ikram edilirdi.

Ölümden üç gün sonra cenaze bir halıyla örtülür ve gömülmek için yola çıkardı. Cenazeyi sadece erkekler taşırdı. Türkmenler sürekli seyahat halinde olduklarından dolayı belirli kabilelere ait mezarlıklar yoktu. Mezarın başına kalın bezlerle sarılmış bir kazık veya kalın bir sopa dikilirdi.⁷⁰ Eğer Türkmen bir savaşta ölmüş ise sopanın üstüne dikilen bez beyaz olurdu.⁷¹ Eğer ölen kişi bahadır ünvanını kazanmışsa onun mezarının üstüne her Türkmen yedi kez toprak atardı.⁷²

Sonuç

Türkmen halkı Buhara'nın, Hive'nin, Afganistan'ın XIX. yüzyıldan itibaren de Rusya'nın hakimiyetinde yaşamıştır. Sosyo-kültürel hayatları göçebe bir toplum olmalarından dolayı hakimiyetleri altında oldukları bu

⁶⁶ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁷ Necef, *a.g.e.*, s. 304; Bacon, *a.g.e.*, s. 67; Vambery, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁶⁸ Annanefesov, "a.g.m.", s. 26.

⁶⁹ Vambery, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁰ Blocqueville, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁷¹ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s. 63.

⁷² Vambery, *a.g.e.*, s. 59.

devletlerden çok etkilenmemiştir. Kendilerine has kültür yapılarını uzun süre korumuşlardır.

Türkmen cemiyetinde ilk sosyal birlik olan aile, bütün içtimai bünyenin çekirdeği durumundaydı. Türkmenlerde aile kan akrabalığı esasına dayanıyordu ve yaklaşık üç kuşak bir arada yaşardı. Zamanla ekonomik ve siyasi nedenlerin etkisi ile geniş aileden çekirdek aileye doğru bir geçiş olmuştu. Aile yapısındaki değişimlere rağmen ailede son söz ailenin en büyüğüne ait olmaya devam etmişti. Türk kültüründe var olan ataya saygı Türkmenlerde varlığını korumuştur.

Türkmen gelenek-görenek, örf ve adetleri ait oldukları halkın tarihi ve düşünce dünyası ile sıkı bir ilişki içindeydi. Türkmenlerin kendilerine has düğün ve ölüm merasimleri bulunmaktaydı. Halk arasında gerçekleştirilen bu merasimler gösterişli bir şekilde yapılırdı. Düğün ve doğum törenleri çok renkli olup, birçok insanla paylaşıldı. Türkmenler düğünlere yaşamlarını sığdırmışlardı. Düğün süresince yemekler yapılır, at yarışları düzenlenir, çeşitli eğlenceler tertip edilirdi. Düğünün ardından kadınlar ataerkil aile yapısının gereği olarak aileye her alanda katkı sağlardı.

Türkmenlerde ölümün algılanması ve ölünün defin edilmesi gibi işlemler İslam dininin genel kuralları içinde yapılmakla birlikte ölümün ardından gerçekleştirilen merasimde yakılan ağıtlar kültürün bir gereği idi. Ölen kişinin mezarına onun sosyal hayatındaki yerini gösteren bezler asılırdı. Yapılan her cenaze, ölen kişinin zenginliği hakkında bilgi verir ve bu oranda mezar büyüklükleri farklılık gösterirdi.

Kaynaklar

ANNANEFESO, Murat: “Şahıs Aile Mülk: Ondokuzuncu Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkmenistan’da Toplum ve Kültür*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ARMİNUS, Vambery: *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Haz: N. Ahmet Özalp, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

AYDOĞDUYEV, Muhammet: “Türkmenistan”, *Türkler*, Cilt: 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

BACON, Elizabeth: *Esir Orta Asya*, İstanbul.

BARTHOLD, V.V.: *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004.

BARTHOLD, V.V.: *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev: Kazım Yaşar Koprıman - İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

BARTHOLD, V.V.: *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

BENNİGSEN, A. - LEMERCİER, Quelquejay C.: *Stepde Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altında İslam’ın 400. Yılı*, Çev: Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul, 1981.

BLOCQUEVILLE, Henri de Coulboeuf de: *Türkmenler Arasında*, Haz: Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

BONVALOT, Gabriel: *Eski Yurt: Orta Asya'dan*, Çev: M. Reşat Özmen, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1894.

CURZON, George N.: *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, Frank Cass & Co. Ltd, London, 1967.

ÇELİK, Muhammed Bilal: "Cengizli Hakimiyeti Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, Sakarya, 2007.

ÇELİK, Muhammed Bilal: *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

ÇINAR, Ali Abbas: "Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü", *Bilig*, Sayı: 7, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı Yayınları, Ankara, Güz, 1998.

ÇINAR, Ali Abbas: *Türkmen Atı ve Atçılığı*, İstanbul, 2001.

DİNÇ, Ahmet - ÇAKIR, Ramazan: *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*, Ayrikotu Yayınları, İstanbul, 2008.

ERŞAHİN, Seyfettin: *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

GAHAN, I. Mac: *Hive Seyehatnamesi ve Tarihi*, Çev: Kolağası Ahmed, İzmir, 1995.

GÖMEÇ, Saadettin: *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Komen Yayınları, Konya, 1996.

GÜNDOĞDUYEV, Övez: "Türkmen Atları", *Türkmenistan'da Toplum ve Kültür*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

GÜNDÜZ, Tufan: *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

HAYİT, Baymirza: *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

HAYİT, Baymirza: *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, Otağ Yayınları, Ankara, 1975.

KAFESOĞLU, İbrahim: "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti", *Türkler*, Cilt: 4, Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KARADAĞ, Gülay: *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006.

KAYABALI, İsmail - ARSALANOĞLU, Cemender: *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1978.

KUTAY, Cemal: *Sahte Derviş*, Aksoy Yayıncılık İstanbul, 1998.

MEHMET EMİN EFENDİ: *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, Haz: Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

NECEF, Ekber - ANNABERDİEV, Ahmet: *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

OLUFSEN, O.: *The Emir of Bokhara and His Country*, William Heine-
mann, London, 1911.

Orta Asya'dan Esintiler, Haz: Tayfun Atmaca, Tika Yayınları, Ankara, 2003.

ROY, Olivier: *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev: Mehmet Moralı, Melis Yayınları, İstanbul, 2000.

SARAY, Mehmet: "Hive Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

SARAY, Mehmet: "Türkmenlerin 1879 Göktepe Zaferi ve Düşündürdükleri", *Türk Kültürü*, Cilt: 17, Sayı: 203-204, Ankara, 1979.

SARAY, Mehmet: "XIX. Asırda Türkmenlerde Demokrasi Anlayışı ve Parlemonto", *Türk Kültürü*, Cilt: 17, Sayı: 197, Ankara, 1979.

SARAY, Mehmet: *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler: 1775-1875*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

SUAVİ, Ali: *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Türk Yayılması*, Haz: Abdülhalik Çay, Orhun Yayınları, İstanbul, 1977.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar: Türkmenler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

SÜMER, Faruk: "Türkmenler", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 41, Ankara, 2012.

ŞİMSİR, Sebahattin: *Dünden Yarına Türkistan'da Türkler*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2009.

TAN, Orhan: *Merv*, Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

TANSUĞ, Sabiha: *Türkmen Giyim: Türkmen Costumes*, Ak Yayınları, Ankara, 1985.

TATLILIOĞLU, Durmuş: "Türkmenistan'da Sosyal Yapı", *Türkler*, Cilt: 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

TOGAN, Zeki Velidi: *Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1981.

TÜRKMEN, Fikret: "Göktepe Savaşları ve Bunların Türkmenistan Halk Şiirindeki Akisleri", *Türkmen Kültürü Araştırmaları Makaleler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

"Türkmenler", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınları, Cilt: XXXII, Ankara, 1983.

UÇAR, Fuat: *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.

VALENTİNE, Baker: *Clouds in the East: Travels and Adventure on the Perso-Turkoman Frontier*, Chatto and Windus, Piccadilly, London, 1876.

WIMBUSH, Enders: *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Çev: Yuluğ Tekin Kurat, Forum Yayınları, Ankara, 1988.

ZİYAYEV, Hamid: *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Milli Mücadele*, Çev: Ayhan Çelikbay, Ankara, 2007.